

ЕПАРХИЈА БАЧКА
У ОСМОВЕКОВНОЈ ИСТОРИЈИ
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
ЗБОРНИК РАДОВА

УРЕДНИЦИ:
Светозар Бошков
Борис Стојковски и Предраг М. Вајагић

БАЧКА ПАЛАНКА – НОВИ САД, 2020

Издавачи:

Центар за историјска истраживања
Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за историју
Српска православна Црквена општина Бачка Паланка

За издавача:

Проф. др **Ивана Живанчевић Секеруш**
декан Филозофског факултета у Новом Саду

протојереј **Стевица Илић**
архијерејски намесник бачкојаланачки

Уредници:

Проф. др **Светозар Бошков**, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет*
Проф. др **Борис Стојковски**, *Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет*
др **Предраг М. Вајагић**, *Друштво наставника историје Бачка Паланка*

Рецензенти:

Проф. др **Ђура Харди**, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет; Др **Радмила Радић**, научни саветник, Институт за новију историју Србије; Проф. др **Слободан Бјелица**, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет.

Превод резимеа на енглески: др **Јасна Капелан**; *Лектор:* **Татјана Пивнички Дринић** и протонамесник **Игор Игњатов**; *Службена каталојизација:* **Сава Живановић**; *Компјутерска обрада и њерелом:* Проф. др **Светозар Бошков**; *Штампа:* Принт студио М&А, Нови Сад; *Тираж:* 300 комада.

Информације о њудликации: Епархија бачка у осмовековној историји Српске Православне Цркве, Центар за историјска истраживања, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за историју, Српска православна црквена општина Бачка Паланка, ISBN: 978-86-6065-570-9; ISBN: 978-86-918905-5-1; ISBN: 978-86-6065-571-6 (online).

Ако имате питања у вези са достављањем зборника, посетите почетну страницу издавача <http://www.ff.uns.ac.rs/biblioteka#digitalna-biblioteka>. Контакт за сва питања око објављивања, дистрибуције и ауторских права, можете добити на следећим адресама издавача: Филозофски факултет у Новом Саду, др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, телефон: +381214853860; e-mail: cii@ff.uns.ac.rs и Српска православна Црквена општина Бачка Паланка, Доситејева 1, телефон +381216045940; e-mail: arhnampalanka@gmail.com

НАПОМЕНА О АУТОРСКОМ ПРАВУ.

Ниједан део ове публикације не може се прештамповати, репродуковати или употребити у било ком облику без писаног одобрења издавача, као носиоца ауторског права.

РЕЧ УРЕДНИКА

Осам векова аутокефалности Српске Православне Цркве представља један од највећих јубилеја у читавој српској историји и свакако један од кључних датума генерација које у овом тренутку обликују и црквени и научни живот. Имајући пред собом свечени лик Светог Саве и његово ванременско и непролазно дело стварања самосталне Српске Цркве, као помесне Православне Цркве, стожера целокупног српског идентитета, исходиште и есхатон српскога бића, уредници зборника су пожелели да историографски заокруже вишестолетно деловање Српске Православне Цркве на тлу Бачке. Захваљујући дубоком и истинском разумевању нашег епархијског архијереја Његовог Преосвештенства Епископа бачког господина др Иринеја, уз чији благослов се одржало и научно сабрање октобра 2019. године, сакупљен је низ угледних научних посленика да размотри разноврсна питања места Епархије бачке у осмовековној повесници Српске Православне Цркве.

Снажном симбиозом Епархије бачке, као органског дела Српске Православне Цркве и Центра за историјска истраживања Одсека за историју Филозофског факултета у Новом Саду, а под покровитељством и уз подршку и Владе Републике Србије, односно Управе за сарадњу са црквама и верским заједницама, као и Покрајинског секретаријата за културу, информисање и односе са верским заједницама у Бачкој Паланци се октобра 2019. године сакупио импозантан број стручњака. Историја српског народа у Бачкој и његове Цркве од позног средњег века до савременог доба, историја књижевности и уметности, богословље, наука о књижевности, све су то били аспекти којима су се бавили учесници из Аустрије, Мађарске и Србије. Од институција издвајамо угледне светске универзитете попут оног у Бечу или Универзитет Лоранда Етвеша из Будимпеште, као и Српски институт из Будимпеште. Од домаћих установа Филозофски факултет у Новом Саду се посебно истакао и у организационом погледу, али и кроз радове у овом зборнику. Православни богословски факултет и Филозофски факултет репрезентовали су Универзитет у Београду, а излагача је било и из Историјског института у Београду. Низ колегиница и колега, који су презентовали на конференцији, а чији су радови штампани у овом зборнику, долазе са немалог броја знаменитих културних установа, попут музеја, архива и сличних. На концу, поменимо и врло запажено учешће представника и саме Епархије бачке, чијој је повесници зборник и посвећен, као и суседне Епархије сремске.

Овај зборник доноси одговоре на низ питања из прошлости Бачке дијецезе и може се рећи међи њену историју од позног средњег века све до савремене епохе. Сви периоди историје Епархије бачке овде су обухваћени, а намера је била и да се што више обради период пре самог формалног установљавања ове црквене покрајине, како би се, заправо, истакла једна вишестолетна генеза присуства православља и православних Срба уопште на овоме тлу. Стога је било важно писати о деспотским поседима у Бачкој, као и о месту подунавске књижевности, јер је од Светог Саве

наовамо књижевност нераскидива са Црквом. Значајни нови подаци су саопштени о историји Епархије бачке под османском влашћу, а презентован је и први помен манастира Ковиља у турским документима, чиме је почела историја ове велике православне, српске и бачке светиње. Карловачка митрополија, као нуклеус историје и културе српског народа у Хабзбуршкој монархији и сада је кроз низ саопштења имала своје важно место, које јој без сумње и припада са пуним правом. Важно место посвећено је школству, док је овај зборник значајно обогатила и мађарска перспектива једног већини непознатог прегледа устројства Српске Православне Цркве у доба Аустро-Угарске. Зборник представља и демографске прилике на тлу Бачке у новом веку, док је дат и занимљив аспект историје Епархије бачке из угла историје уметности и архитектуре. Велика међународна активност архијереја Карловачке митрополије према САД је приказана, а, сходно значају који ова личност има у нашој историји, може се наново прочитати низ веома запажених саопштења о епископу Иринеју Ђирићи у његовој многострукој делатности. Црква, као савремена институција деловала је и делује и кроз медије, о чему сазнајемо такође из угла Епархије бачке. Коначно, Светосавље као основа деловања и мисије Цркве, али и сваког појединца у претходних осам векова, нашли су се такође на страницама овог зборника радова.

Овај лапидарни и летимични приказ основних тема водиља већ дају назнаку да се ради о интердисциплинарном сагледавању историје Епархије бачке из разних перспектива и са међународног аспекта. Уредници се најсрдачније захваљују Његовом Преосвештенству Епископу бачком господину др Иринеју на архијерејском благослову и пуној спремности за сарадњу и заједничко деловање на ползу Цркве и науке. Поседна захвалност иде и свим ауторима који су од овог зборника сачинили неизоставно штиво у изучавању историје Епархије бачке. Иако у тешким пандемијским временима, овај зборник показује да лепу писану реч и научну мисао ништа не може спречити да се развија и даје бројне нове резултате.

*Проф. др Светозар Бошков
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду*

*Проф. др Борис Стојковски
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду*

*Преграј М. Вајаић
Друштво наставника историје Бачке Паланке*

децембра 2020. године

САДРЖАЈ

Реч уредника		9
Средњовековно насеље са црквом и некрополом на археолошком налазишту Шуваков салаш – Клиса код Врбаса	<i>Весна П. Грѓуровић</i>	11
Српски деспоти и њихови поседи у Бачкој	<i>Ненад Обрадовић</i>	17
Књижевност на тлу Бачке у оквиру подунавске књижевности	<i>Светлана Томин</i>	35
Епархија бачка под османском влашћу	<i>Александар Крстић</i> <i>Борис Стојковски</i>	49
Плаштаница и антиминс митрополита Исаије Ђаковића из 1708. године	<i>Владимир Баљ</i> <i>Павле Пајић</i>	67
Културно наслеђе православне славије у расејанију (Школа и писменост у србској на Австрijских земљах после великог исхода)	<i>Анна Кречмер</i>	79
Теолошко преосмишљавање идеје просветитељства кроз мисију владике Висариона Павловића	<i>Игор Ићић</i>	97
Храм Ваведeња Пресвете Богородице и капела <i>Водица</i> у Врбасу	<i>Павле Б. Ордовић</i>	115
Демографске прилике у Бачкој епархији у XVIII и XIX веку	<i>Исидора Точанац Радовић</i> <i>Нино Делић</i>	125
Бачка епархија у првој половини XIX века (пописи 1823–1844)	<i>Владан Гавриловић</i>	141
Античка прошлост у <i>историји</i> Сергеја Николајевича Смарагдова	<i>Светозар Бошков</i>	155
Владика бачки Платон Атанацковић и Српска војводина у политици Светозара Милетића и црквене јерархије (Сличности и разлике у схватању националног питања код пречанских Срба)	<i>Дејан Микавица</i>	171
Архитекта Владимир Николић и Владичански двор у Новом Саду	<i>Гордана Пејковић</i> <i>Мирослав Николић</i>	185
Устројство Српске Православне Цркве у Угарској у монографији Емила Киша из 1901. године	<i>Золтан Бада</i>	201

Школовање епископа бачког Иринеја (Ђирића) у Русији	<i>Владислав Пузовић</i>	209
Допринос епископа бачког др Иринеја Ђирића у развијању и очувању Српске Православне Цркве и њених чланова	<i>Борис Фајфрић</i>	219
Епископ бачки Иринеј Ђирић и освећење манастира Свете Меланије Римљанке у Петровграду (банатски прилог историји Епархије бачке)	<i>Филиј Крчмар</i>	241
Јован Вучерић православни свештеник и преводилац	<i>Владимир Увалин</i>	259
Земљишни поседи Епархије бачке у аграрној реформи 1918–1941.	<i>Предрај М. Вајајић</i>	277
Светосавље између хришћанских вредности и националног интереса – поглед без претензија	<i>Саша Марковић</i>	289
Улога и значај црквене периодике у мисији Цркве на простору Епархије бачке	<i>Милан Р. Бандобрански</i>	303
Измештање православног крста у порту новосадске Саборне цркве 1956. године	<i>Петар Ђурђевић</i>	317

АЛЕКСАНДАР КРСТИЋ
Историјски институт, Београд
aleksandar.krstic@iuh.ac.rs

УДК: 271.222(497.113 Бачка)¹⁴*

БОРИС СТОЈКОВСКИ
Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
boris.stojkovski@ff.uns.ac.rs

ЕПАРХИЈА БАЧКА ПОД ОСМАНСКОМ ВЛАШЋУ

Сажетак: У раду се анализира црквена организација на тлу Бачке у позном средњем веку и током османске владавине на овом тлу. Посебан акценат се ставља на манастире, њихов настанак и развој у доба османске управе над овим делом југа Угарске. Дата је и хронотакса бачких владика (митрополита и епископа), а на основу османских, латинских и нешто српских извора аутори су осветлили парохијалну организацију на тлу Бачке, уз неколико значајних информација у вези са културним и економским животом бачких цркава и манастира.

Кључне речи: Епархија бачка, Српска Православна Црква, средњи век, османска власт, Срби.

З а разлику од других делова јужне Угарске у позном средњем веку, пре свега Срема и Баната, Бачка је све до Мохачке битке 1526. године изгледа остала по страни од масовних српских сеоба. Иако први директни подаци о православним Србима насељеним у јужној Бачкој потичу још из 1437. године,¹ према пописима католичке црквене десетине из 1522. године може се закључити да су бар две трећине становништва тог простора пред Мохачку битку чинили Мађари.² Огромна турска разарања централних делова Угарске након Мохачке битке изазвала су велику депопулацију и нестанак великог дела старог становништва.³ На испражњене територије Бачке убрзо почиње масовно насељавање српског становништва. Већ у месецима после Мохачке битке Бачка је постала једно од главних средишта покрета „цара“ Јована Ненада, који је, иако краткотрајан, показао значајну улогу српског народа на овом подручју.⁴ После освајања Будима и средишњих делова Угарске 1541. године, започела је турска владавина на тим просторима, дуга скоро један и по век. Формиран је Сегедински санџак, који је покривао читаво подручје данашње Бачке.⁵

¹ У извештајима о делатности инквизитора Јакова Маркијског у јужној Угарској из 1437. године истиче се да већи део Срема насељавају Рашани, и да у већини градова и села Рашани и Босанци живе измешани са католицима. Исти случај био је и на другој, бачкој обали Дунава, приближно у дубини од једне миље: Fernendžin 1892: 159, 163; Грујић 1931: 437–440; Ђирковић 1982: 319; Ђирковић 1990: 41–42; Д. Динић-Кнежевић 1988: 9–10.

² Szabó 1954: 22–84; Ђере 2004: 108.

³ Thury 1893: 266–276, 319–322; Ердүхељи 1894: 74, 98–100; Ивић 1929: 63–64, 67; Ђирковић 1982: 477–478; Самарџић 1993: 137–140; Barta 1994: 94; Ђере 2002: 185–188.

⁴ О томе детаљно: Стојковски 2018: 43–150.

⁵ Halasi-Kun 1964: 68; Káldy-Nagy 2008: 13–367; Ђурђевић, Лебл 1960: 171–173, 497; Зиројевић 1970: 21–22;

Османске власти су у оквиру своје популационе политике у Угарској предузимале планске мере за насељавање опустелих крајева. Срби су били главни колонизациони елемент у Бачкој, као и у већини других крајева Угарске под османском влашћу. Османски пописни дефтери из друге половине XVI века сведоче да је Бачка у том периоду највећим делом била насељена Србима.⁶ Бачку насељавају групе српског становништва из Срема, Славоније, Србије, Босне, Далмације, као и из других крајева. Летописац манастира Грабовца на северу Барање, близу Сексарда, је забележио: „придоше мнози христјани, наши Србљи, в сију земљу мажарску, последујуште Турком, својим спахијам, по заповједи обладајуштаго тогда цара, и наплнише до самога Јанока (тј. Ђура) вароши и села, и селенија своја с’творише, цркви и доми себја вдрузише”. Плодност панонске равнице привлачила је досељенике из сиромашнијих крајева на Балканском полуострву, јер, како бележи поменути летописац, „сија земља мажарска јест прекрасна и лјепа, житородна и плодоносна, исплнена сваким обилијем к прекрмленију тјелесному потребним”.⁷ Зато су и монаси манастира Драговића у Далмацији 1585. године прешли међу Србе насељене у западној Угарској и основали манастир Грабовац на северу Барање.⁸

Са насељавањем српског становништва у Бачку ширила се и православна црквена организација на овим просторима. У другој половини XV века православни у Угарској, не само Срби, већ и Власи и Русини, били су под јурисдикцијом београдског митрополита.⁹ Почетком четврте деценије XVI столећа међу јерарсима Охридске архиепископије помиње се *угарски* митрополит Јосиф, чија је духовна власт, према неким мишљењима, после турског освајања Београда и Срема обухватала територију државе Јована Запоље.¹⁰ Када су Османлије заузеле Бачку, формирана је Сегединска епархија, која је од обнављања патријаршије у Пећи 1557. године улазила у састав Српске Цркве. О историји ове епархије постоје само оскудни и фрагментарни подаци, махом записи са поменима сегединско-бачких епископа и митрополита. У једном запису из 1556, насталом годину дана пре обнове патријаршије у Пећи, помиње се Захарије, родом од Вранеша, као *епископ сегедински, от он пол Белога Дунава ...*

Крстић 2014: 58–59.

⁶ Зиројевић 1993: 134–135; Ђурђевић, Зиројевић: 1988: 7–80; Velics 1890: 145–149; Káldy-Nagy 2008: 13–367; Крстић 2014: 60–63.

⁷ Красић 1881: 60–61.

⁸ Поповић 1939: 161; Грујић 1939: 402; Лемајић 2006: 100–101; Ђирковић 1996: 79–80. О манастиру Грабовцу видети: Давидов 1990: 303–309.

⁹ Угарски краљ Матија Корвин је на молбу београдског митрополита Јоаникија (*Iovanichius Metropolitanus Nandoralbensis*) 20. марта 1479. године ослободио православне влашке свештенике у Мармарошкој жупанији, који су потчињени овом митрополиту, редовних и ванредних пореза, као и пореза на со. Повеља је сачувана у препису из 1721. године: Magyar nemzeti levéltar országos levéltára (=MNL-OL), Budapest, *Diplomatikai levéltar* (=DL) 36886; Mihályi de Apşa 1900: 536; Mihályi de Apşa 2009: 753, nr. 313; Барбулеску 1908: 112; Грујић 1939: 340–341; Filipaşcu 1997: 73–74; Радојичић 1965: 286; Калић-Мијушковић 1967: 310; Ђирковић 1982: 444; Вуковић 1996: 232; Вуковић 2009: 414. Издавач ове исправе Јоан Михаљи де Апша је погрешно транскрибовао име београдског митрополита као *Iovanuchik*. Он је такође сматрао да је у питању грешка и да се не ради о београдском митрополиту, како пише у документу, већ о митрополиту из ердељског Београда, односно Ђулафехервара (Алда Јулије).

¹⁰ Костић 1933: 37; Грујић 1939: 340–341, 345–347; Ђурђевић 1960: 101–104, 190; Ђирковић 1982: 444.

(зо)вома Бачка међа.¹¹ Следећи именован познати архијереј био је *митрополит Сегединскога града Бачкије области* Георгије, који се помиње 1578. године. Он је пре 1581. године напустио своју епархију и склонио се у манастир Петковицу под планином Цер, где се својевремено и замонашио. Као љубитељ књиге давао је да се преписују богослужбени и средњовековни законски текстови. На челу Сегединске епархије почетком наредног века (1609) налазио се митрополит Мардарије.¹² Свакако једно од највећих питања у овој хронологији бачких владика, проузроковано изразитом оскудношћу извора, јесте и чињеница да је бачка епископија изгледа у неком тренутку постала митрополија у оквиру обновљене Пећке патријаршије, међутим о тим променама речени записи ћуте. Будући да је први бачки владика титулисан као епископ, сасвим је извесно претпоставити да је митрополијски статус Бачка епархија добила управо обновом Пећке патријаршије и уобличавањем њене црквене организације.

Делатност хришћанске Цркве у исламској османској држави била је скопчана са бројним потешкоћама и ограничењима. Иако се османске власти нису мешале у унутрашњу организацију Православне Цркве и њену хијерархију и администрацију, Црква је била под пуном контролом османске државе. Епископи, митрополити и патријарси нису могли бити постављени без одобрења Високе Порте, а јерархија је била одговорна властима за послушност својих верника које је представљала пред државом. Османске власти су Цркву третирале као *мукату*, државно добро које се даје у закуп и чији су закупци – патријарси, митрополити и епископи – били дужни да царској благајни плаћају дажбине: *нешкеш* приликом добијања новог или потврде старог берата о именовању на положај, и годишњи данак *кесим*.¹³ Захваљујући сачуваном дефтеру у који су бележени приходи убирани од свих православних цркава и њихових епархија у Османском царству између 1640. и 1655. године, постоји нешто више података о сегединско-бачким митрополитима и стању у овој епархији половином XVII столећа. Митрополита Неофита су 1640. године османске власти свргле са положаја и отеле му 400.000 акчи и сву другу имовину, због оптужби да је наводно покрштавао муслимане.¹⁴ Вероватно да би се склонио од даљег гоњења, он је већ у јануару 1641. године као изасланик фрушкогорског манастира Хопова ишао у Русију, молећи за царску помоћ овој монашкој обитељи.¹⁵ Михаило, *митрополит Бача и Сонбора и Титела и њихових области у Сегединском санџаку*, како га титулише османска црквена канцеларија, ступио је на упражњени архијерејски трон тек 1645. године. Тада је Сегединској епархији припојена и обудовела митрополија Солнока и Ковина. У време његовог владичанства живописана је 1651. године стара црква манастира Ковиља.¹⁶ Митрополит Михаило је пре јула 1653. године такође био протеран из Сегедина, наводно *због тога што се према раји није лепо опходио*. На предлог патријарха Гаврила I, за Михаиловог наследника постављен је митрополит

¹¹ Стојановић IV: 57, бр. 6293; Грујић 1939: 389.

¹² Стојановић I: 226, 230, бр. 741, 742, 756; Ђирић 1929: 407; Грујић 1939: 392.

¹³ Тричковић 1980: 61–82.

¹⁴ Тричковић 1980: 127.

¹⁵ Димитријевић 1922: 201; Грујић 1939: 392.

¹⁶ Момировић 1993б: 212.

Симеон, који је платио пешкеш увећан са 800 на 3600 акчи.¹⁷ Њега је вероватно наследио митрополит Георгије, који се помиње у једном натпису из 1667. године.¹⁸ Зна се и са сегединског владика Саву, али није познато када је он управљао овом епархијом. Последњи познати сегедински митрополит под османском влашћу био је Филип, који је према једном запису из XVIII века на рукописном Јеванђељу из манастира Пиве, похрањеном у Цетињском манастиру, почетком јануара 1678. године умро у Београду. Ово Јеванђеље је овај владика добио на Косову, а у остатку записа наводи се занимљив опис и спомен Косовског боја и крвопролића које се тамо збило.¹⁹ Међутим, о његовом епископству других детаља нема.

У првом попису сегединске нахије 1548. године, Срби су концентрисани у неколико села (помињу се и два ожењена свештеника), а живе и у Сенти.²⁰ Што се српског присуства у самом Сегедину тиче, зна се да је Срба било у селу Фазексер, где је 1670. године пописано готово 20 српских кућа.²¹ Срби су се у Сегедин почели насељавати већ у раном турском периоду и остали су у делу града који се називао Паланка, а који је представљао некадашњи suburbium, те се сматра да је у Паланци била и сама саборна црква сегединских владика. Нажалост, матичне књиге су сачуване само за период након 1720. године.²²

Шеријатско право забрањивало је подизање нових хришћанских цркава и манастира, али је било дозвољено, под тачно прописаним условима, обнављање постојећих богомоља. Обнова дотрајалих цркава била је могућа уз неопходну дозволу власти, под условом да у околини не станују муслимани, и да се црква не налази између две џамије. Приликом обнове, храм није смео бити прошириван или дограђиван преко претходно постојећих димензија.²³ У пракси, на подручјима турске Угарске насељеним новопрстиглом српском популацијом, као што је била Бачка, „обнављање старих цркава” значило је углавном подизање нових православних храмова поред рушевина старих католичких, или на потпуно новим локацијама.²⁴

У Бачкој је било знатно мање српских манастира него у Срему или Банату. Пошто разлог томе није био мањи број православних верника на тлу Бачке у односу на друга подручја, чини нам се да је улогу у овом феномену имала и географија. Наиме, од давнина, за подизање манастира бирана су усамљена и скривита места, такозване „пустиње“, често локације у подножју шумовитих брда и планина поред речица и

¹⁷ Тричковић 1980: 127, 148–149, 153–154; Грујић 1939: 392; Ђирковић 1997: 79–80.

¹⁸ Стојановић IV: 175, бр. 6961.

¹⁹ Стојановић VI: 43, бр. 9641; Грујић 1939: 392. О сегединско-бачким митрополитима током османске владавине видети и: Вуковић 1996: 112–113, 188, 306, 325, 350, 429, 497; Крстић 2014: 77–78.

²⁰ Vass 1979: 5–80.

²¹ Káldy-Nagy 2002: 176–177. Век раније такође нема Срба у самом граду, па ни у Фазексеру, Káldy-Nagy 2008: 13–19.

²² Bálint 1962: 149 истиче да то није исто место са данашњим храмом; Blazovich 2007: 57–69; Marjanucz 2011: 43.

²³ Зиројевић 1984: 15–33.

²⁴ Према летопису манастира Грабовца у Барањи, монаси су од будимског паше добили ферман који им је дозвољавао или да обнове стару цркву, чији су остаци постојали на једном брегу, или да подигну нову. Они због сиромаштва нису могли да обнове горњу цркву, већ су 1587. године подигли другу, мању: Красић 1881: 61; Грујић 1939: 402–403; Давидов 1990: 303.

потока. На таквим местима су углавном смештени и православни манастири у Срему, на Фрушкој гори, или у јужном Банату, у подножју Банатских планина.²⁵ Чини се да отворена равница Бачке није одговарала монасима, и да су избегавали да на њој заснивају своје обитељи. Поред манастира Бођана и Ковиља, који постоје и данас, у периоду османске власти на простору Бачке постојао је још само православни манастир у Батмоноштору. Услед малобројности историјских извора, време и околности оснивања и најстарија прошлост ових духовних средишта још увек нису довољно расветљени.

Према предању забележеном у манастиру Бођанима још пре почетка XVIII века, овај манастир посвећен Ваведењу Пресвете Богородице подигао је 1478. године неки далматински трговац Богдан, заузимањем војводе Дмитра Јакшића. Манастир је наводно добио име по оснивачу.²⁶ Међутим, неки историјски подаци упућују на нешто другачији закључак о оснивању манастира Бођани. Наиме, у дефтерима из XVI века уписано је село *Будиновци*, *друго име Бела Црква*.²⁷ Атар села Бела Црква граничио се са имањем манастира Бођана, како се види из записа насталих 1620. и 1679. године, а траг овог насеља сачувао се у имену потеса Бела Црква североисточно од села Бођани.²⁸ Назив Бела Црква могао би бити превод мађарског *Fejéregyház*, како се звало једно сада неубицирано средњовековно насеље у Бачкој жупанији. Додуше, постоји и мишљење да се Фејеређхаз налазио негде у близини Фекетића и Врбаса.²⁹ Насеље Фејеређхаз је последњих деценија XV века припадало војводи Милошу Белмужевићу,³⁰ који је уз деспоте из куће Бранковића и браћу Јакшиће у то време био најистакнутији српски властелин у Угарској. За овог храброг ратника се зна да је помагао Православну Цркву, о чему сведочи и његов тестамент.³¹ Извори помињу Богородичину цркву у Потисју у близини његовог дома, у којој је војвода са својим људима славио Васкрс када су их напали Турци. Из контекста приче могло би се закључити да се ради о његовој задужбини.³² Манастир Бездин у долини Мориша у садашњем румунском Банату, подигнут на некадашњим Белмужевићевим поседима, такође је, као и Бођани, посвећен Ваведењу Пресвете Богородице.³³ Уколико је, дакле,

²⁵ О фрушкогорским и банатским манастирима видети: Зиројевић 1984: 47, 70, 77, 79–80, 107, 124, 132–133, 135, 160, 185, 188; Кулић, Срећков 1994; Медаковић 2007; Зиројевић 2009: 88–178; Јовановић 2000: 13–31, 45–50, 83–84, 87–88, 155–156, 163, 181–182; Ћеић 2007: 76–78, 96–100, 115–116, 119–125, 129–131, 136–138, 139–140, 141–144, 146–151.

²⁶ Први игуман манастира Бођана, према овом извору, био је јеромонах Никанор, који се замонашио у манастиру Ресави: Србске лѣтописи 9, 1827: 5–7; Стојановић II: 52, бр. 2362; Стојановић VI: 123, бр. 10212; Грујић 1939: 357–358.

²⁷ Ђурђев, Зиројевић 1988: 31; Káldy-Nagy 2008: 196–197.

²⁸ Стојановић II: 52, бр. 2362; Стојановић III: 62–63, бр. 4999; Поповић 1952: 81, 162. У средњем веку постојало је и насеље Бођани (*Bogyán*), које је Фердинанд I 1527. године даровао, поред других поседа, кастелану Бача Јовану Долићу: Ивић 1929: 360–361; Поповић 1952: 19, 81, 159; Лемајић 2006: 344.

²⁹ Csánki 1894: 149.

³⁰ MNL-OL, DL 26655; Ивић 1913: 93–94; Magina 2010: 139; Лемајић 2006: 90, 202, 205, 354; Крстић 2013: 179–180, 182.

³¹ Ивић 1913, 93–94; Лемајић 2006: 354; Крстић 2013: 181–182; Krstić 2016: 153–156.

³² Tuberon 2001: 134–135; Крстић 2013: 171–172, 180–181. Грујић 1939: 366, доводи у везу ову цркву са некадашњим манастиром Дреновац, који се налазио између Зрењанина и Ечке.

³³ Оснивање манастира Бездина предање такође приписује браћи Јакшић. Према једном запису, зидање

манастир Бођани подигнут на простору који је припадао властелинству Милоша Белмужевића, може се претпоставити да је овај српски војвода био његов оснивач. Или да је бар на свом поседу подигао првобитну цркву, која је постала језгро будућег манастира Бођани.³⁴

Постоји, ипак, и извесна историјска веза са предањем које помиње Јакшиће као ктиторе Бођана. Наиме, после Белмужевићеве смрти 1500. године његова удовица се преудала за једног угарског властелина, коме је у мираз донела и све поседе свог покојног супруга.³⁵ Када је поменути властелин после Мохачке битке прешао на хабзбуршку страну, Марко Јакшић је то искористио и од краља Јована Запоље 1529. године добио даровну повељу за бивше Белмужевићеве поседе, укључујући и поменути Фејеређхаз.³⁶ Питање је, међутим, да ли је у тим смутним временима Јакшић уопште могао да реализује ову даровницу, и да ли је током 12 година колико је прошло до коначног турског освајања Бачке успео да подигне манастир Бођане.

Према запису у једном псалтиру, ту књигу је преписао јеромонах Јероним у манастиру Бођанима 1540. године, што би сведочио да је у то време ова монашка обитељ постојала.³⁷ Међутим, према Љубомиру Стојановићу овај запис није савремен, већ познији, а бројна питања о манастирској прошлости у XVI и XVII веку такође остају отворена. Наиме, записи који доносе вести за историју манастира у том периоду нису сачувани у оригиналу, већ у преписима из XVIII века, и садрже опречне податке, нарочито хронолошке. Тако се из неких записа сазнаје како је манастир запустео у време османског освајања Бачке и обновљен 1565. године трудом игумана Василија Пожаревчанина. Он је од турских власти добио дозволу да подигне нову дрвену цркву и поврати ранија манастирска имања. Према истом извору, игуман Василије је умро 1579. у 69. години живота.³⁸ Међутим, у другом запису који приповеда о истим догађајима, наводи се да је обнова манастира започела под претходним игуманом Кирилом који је дошао из Милешеве. Исте године када је подигнута дрвена манастирска црква умро је и игуман Кирил,³⁹ а нови игуман Василије Пожаревчанин добио је од Топал-паше у Бачу потврду међа манастирског имања и дозволу за изградњу дрвене цркве.⁴⁰ Према истом запису, манастирска

манастирске цркве започето је 1539. године (Стојановић III: бр. 4963), али је манастир са првобитним храмом могао настати и знатно раније, уп. Грујић 1936: 443–444, 447; Јовановић 2000: 111–112; Ћеић 2007: 79–80; Спремић 2010: 44; Крстић 2013: 180; Krstić 2016: 158.

³⁴ Крстић 2013: 179–180; Krstić 2016: 158.

³⁵ Magina 2014: 147–148, 153–156.

³⁶ Borovszky 1900: 48; Magina 2014: 150.

³⁷ Стојановић I: 164, бр. 500.

³⁸ Србске лѣтописи 9, 1827: 7; Стојановић III: 55, бр. 4972, 4973; Стојановић VI: 123, бр. 10212; Грујић 1939: 357–358, 402.

³⁹ У првом издању овог записа у *Српском летопису* обнова манастира Бођана и изградња дрвене манастирске цркве датовани су *а.с.г.н.*, што је свакако погрешно написна година. Ако би претпоставили да су последње две цифре пермутоване, онда би то одговарало 1653. години. Исте године умро је и игуман Кирил. У Стојановићевом издању, међутим, обнова манастира и Кирилова смрт датовани су *а.с.ч.и.* односно 1698. годином: Србске лѣтописи 11, 1827: 16; Стојановић III: 62–63, бр. 4999.

⁴⁰ Надимак Топал („хром“) носило је више османских достојанственика XVI–XVIII века (и касније), па није јасно о коме се заправо ради. Темишварски паша Мехмед звани Топал, послат је у Босну крајем 1656. године, и то је једини великодостојник са овим надимком који хронолошки и донекле просторно

обнова завршена је при игуману Василију, изгледа 1679. године.⁴¹ Будући да се у још једном од записа говори о обнови манастира 1678. године, која је уследила након његовог паљења и разарања 1675. године,⁴² причу о обновитељској делатности игумана Василија Пожаревчанина највероватније треба сместити у то време, а не у XVI век. Чини се да су главни разлози за настанак наведених записа везани за питање манастирских земљопоседа. Наиме, уочљиво је да се у њима описују границе манастирског имања према суседним насељима (Бела Црква, Бач, Немци, Вајска) и да се инсистира на манастирским правима на тај грунт, која су изгледа угрожавали становници поменутих села.⁴³ Манастир Бођани страдао је поново за време Бечког рата (1695) и током Ракоцијевог устанка (1705). Садашња манастирска црква изграђена је 1722. године.⁴⁴

Постоји и један запис на руском Часослову с краја XVII или почетка XVIII столећа, који је својеврсна хроника овог манастира. Хронологија на овом запису се разликује унеколико, али помиње неке значајне моменте манастирске повеснице. За прву цркву овај запис наводи да је саградио 1478. године властелин Богдан далматински, у време кнеза Димитрија Јакшића, како овај каснији извор назива српског властелина у Угарској. По овом запису, у доба *тиранина Турчина Сулејмана* 1565. године изграђена је друга црква, док се трећа црква датује у 1695. годину, када је *римски император* Леополд I прогнао Турке, како се наводи. Овај запис такође спомиње паљење цркве у време Ракоцијевог устанка (*от мажаров*) и обнову 1722. године. Овај запис истовремено доноси поменуту причу о убиству Турчина, и плаћању крвнине, смештајући овај догађај у 1622. годину. И овде је прича о досељавању из Вајше 1696. године, али и део који помиње насељавање 1714. године девет кућа из рита и допуштење манастира да се ти људи населе на манастирском грунту и саграде своје колибе.⁴⁵

О животу самога манастира у ово доба сведоче и неке књиге које су прибављене у ово доба за бођански манастир. Тако је „светој обитељи бођанској“ неки господар Ракодав поклатио за 25 форинти Триод посни, израђен у Кијевопечерској лаври 1640.

коинцидира. В. Hammer 1979: 436.

⁴¹ У *Српском летопису* на крају записа недостаје година, док се у Стојановићевим *Сптарим српском записима и најпачисима* она наводи као „Л.С.С.С.“, односно 1679. година: Србске лѣтописи 11, 1827: 16; Стојановић III: 62–63, бр. 4999. Р. Грујић је сматрао да је у Стојановићевом издању година погрешно наведена уместо 1579. године: Грујић 1939: 402, нап. 1.

⁴² Србске лѣтописи 11, 1827: 16; Стојановић III: 61–62, бр. 4995, 4996.

⁴³ На Божић 1620. године игуман Бођана је затворен у Бачу због тога што је неки човек био убијен на манастирском имању, а сељани суседних насеља (Бач, Бела Црква, Немци) су пред турским властима лажно предали кривицу на манастирско братство. Игуман је ослобођен тек после 13 месеци, када је манастир скупио новац да плати крвину. Међутим, и овде постоји несугласност међу различитим изворима, пошто се у у једном запису наводи да је затворени игуман био Кирил Морачанин, а у другом да је у питању Василије из Моноштора: Србске лѣтописи 9, 1827: 8; Стојановић I: 298–299, бр. 1088. Село Немци налазило се између Плавне, Вајске и Оцака: Поповић 1952: 124.

Занимљив је помен на запису из 1696. године на једном Евхологиону-требнику, штампаном у Дугом Пољу у Влашкој 1635. године, како се на манастирској ханти населило село Вајска, те да су се, када су прелазили реку из старог насеља Вајше у Вајску, у води утопили муж и жена са двоје деце: Момировић 1993а: 17.

⁴⁴ Зиројевић 1984: 66; Крстић 2014: 79. О манастиру Бођани видети: Момировић 1980; Стошић 2011.

⁴⁵ Момировић 1993а: 34.

године. Речени Ракосав је Бођанима ову књигу поклонио, судећи према запису, 1655. године, у време игумана Михаила.⁴⁶

О времену и околностима подизања манастира Ковиља, посвећеног Светим Арханђелима, нема сачуваних вести. Традиција да је манастир Ковиљ основао Свети Сава не може се сматрати веродостојном, како је то приметио још заслужни црквени историчар и теолог Радослав Грујић.⁴⁷ Не само да она није потврђена изворима, већ и изразито прозелитска католичка верска политика у Угарској током првих деценија XIII века искључује такву могућност.⁴⁸ Штавише, тада се гасе и неки од последњих грчких манастира у Угарској, као што је био онај у Вишеграду, који је 1221. године прешао у руке бенедиктинаца.⁴⁹ У XV веку у трговишту Кабол у Бачкој дијецези изграђен је фрањевачки манастир.⁵⁰ Први поуздани податак о православном манастиру Ковиљ налази се у дефтеру из 1578. године, када је уписан заједно са селима Ковиљ и Брљадин, поред којих се налазио. Забележен је на крају пописа оба села, дакле двапут, и оба пута тај помен је гласио овако: „Manastir der mabeyn-i karye-i mezburе Kobila ve Barladin, ber vech-i nakd, fi sene: 100.“ Из овога се види да је манастир годишње имао да плати 100 акчи као приход ризници уместо плаћања од летине у натури, али се не наводи коме је манастир посвећен, нити се поближе дају детаљи о броју калуђера или имању манастира чији су приноси подлежали порезу. У сваком случају, скроман износ разрезаних дажбина указује да ни имање манастира Ковиљ у то време није било велико, што би опет посредно упућивало да ни братство тада није било бројно.⁵¹ Према неким мишљењима, основан је као метох фрушкогорског манастира Прибина Глава.⁵²

⁴⁶ Момировић 1993а: 7.

⁴⁷ Грујић 1939: 337, 403.

⁴⁸ Engel 2005: 97–98.

⁴⁹ Осим православног манастира Светог Димитрија у Сремској Митровици, који је опстао до прве половине XIV века, остали „грчки“ манастири у Угарској (у Вишеграду, Веспрему, Пентелеу, Оросланошу, Думбову) опустели су у деценијама након пада Цариграда 1204, или најкасније у време монголске најезде на Угарску 1241/1242. године, и потом су преузети од католичких монашких редова: Стојковски 2019: 117–136.

⁵⁰ Папа Мартин V је босанским фрањевцима одобрио подизање овог манастира 1421. године: Fermannđin 1892: 114–115.

⁵¹ ВОА, *TTD* 572, 63г, 68г; аутори се овом приликом срдечно захваљују вишем архивисти Мађарског националног архива др Еви Шимон Сепеши и Миклошу Фотију, истраживачу сараднику Историјског института Истраживачког центра за друштвене науке Мађарске академије наука у Будимпешти што су уступили копију самог дефтера где се наводи манастир Ковиљ, као и транскрипцију истог на основу бележака Тибора Халаша-Куна. У скорије време, по речима уважених колега, очекује се публикување целог дефтера из 1578. године. В. и Зиројевић 1984: 118.

Колико је теже проучавати бачке манастире сведочи и чињеница да су и готово сви сремски (фрушкогорски манастири) пописани у дефтерима, те да се у њима неретко наводи и коме је манастир посвећен, нпр. Свети Стефан Штиљановић (Шишаговац), затим манастир Свете Петке (Петковица), Свети Сава (Куведжин), и други. McGowan 1983: 104–105, 196, *passim*.

⁵² Ово мишљење се заснива на два пописа ствари манастира Прибине Главе и заједничке својине Прибине Главе и Ковиља, записаних на *Минхенском исалџиру*: Стојановић II: 461–462, бр. 4578, 4579. Пописи су недатирани, али свакако потичу из XVII века. П. Момировић је указао на могућност да су у ратним годинама од 1683. до 1688. монаси Прибине Главе из Срема избегли у Ковиљ са својим драгоценостима, и да постојање богослужбених предмета којима су се монаси два манастира заједно служили у том

Као што је речено, манастирска црква била је живописана 1651. године,⁵³ а 1654. године ковиљски изасланици предвођени архимандритом Јоаникијем добили су од руског цара помоћ за манастир. Архимандрит Гаврило из манастира *Ковиљ* је 1675. године такође молио помоћ у Русији, жалећи се на тежак живот и велику беду под турском влашћу.⁵⁴ Манастир је више пута паљен и рушен током Бечког рата, као и за време Ракоцијевог устанка (1704).⁵⁵ Стара манастирска црква, која се налазила са југозападне стране садашњег храма, срушена је 1850. године. Стара црква била је скромних димензија, крстообразне основе, с полигоналном олтарском апсидом, правоугаоним певницама и припратом. Храм, надвишен куполом, био је дуг 16 метара с олтаром, широк седам, а висок пет метара. Црква је била широка девет метара у поткуполном простору са певницама. Црква је била озидана од цигле и кречног малтера и до краја османске владавине није имала звоник, који је над припратом дозидан 1707. године.⁵⁶

Манастир Ковиљ одржавао је извесне везе и са манастиром Рача. Наиме, како сведочи поменик овог потоњег манастира, у неком старом поменику манастира Ковиља наводе се сабраћа манастира Раче Дионисије, Евлогије, Филотеј, Јоаким и духовник Дионисије.⁵⁷ Будући да су имена у овај поменик уношена све до 1682. године, може се претпоставити да се ради о братији која је управо у турско доба на неки начин помагала манастир Ковиљ.

Најмање се зна о манастиру посвећеном Вавдењу пресвете Богородице код Батмоноштора јужно од Баје. Изгледа да је био подигнут на темељима старе католичке опатије пре краја XVI столећа.⁵⁸ Моношторски калуђери били су међу српским првацима са севера Бачке који су 1598. године са хабзбуршким властима договарали сеобу у околину Острогона.⁵⁹ Манастир је страдао у Ракоцијевом устанку почетком XVIII века, али је био активан и 1714. године, када је у њему преписан један требник.⁶⁰ Према једном каснијем документу из градског архива Баје, манастир је био у поседу православних монаха до 1723. године. Исти извор наводи да је манастирска црква била раскошна четвороугаона грађевина од камена, дуга 200, а широка 20 корака, и да је имала три торња.⁶¹

тренутку не значи нужно да је Ковиљ био метох Прибине Главе: Момировић 1993б: 211.

⁵³ По тврђењу ковиљског игумана Мирона Ђорђевића, писца *Историје манастира Ковиља* из 1891. године, над вратима припрате био је натпис да је црква живописана за време пећког патријарха Гаврила и митрополита бачког Михаила, при игуману ковиљском Дамјану и епископу Неофиту 7159, од Христа 1651. године. Наведено према Момировић 1993б: 212.

⁵⁴ Димитријевић 1922: 211–213; Зиројевић 1984: 118; Момировић 1993б: 212.

⁵⁵ Момировић 1993б: 212.

⁵⁶ Матић 1976: 155–166; Момировић 1993б: 212–213.

⁵⁷ Јовановић 205: 210б.

⁵⁸ Грујић 1939: 403, који је погрешно сматрао да је у питању данашњи Бачки Моноштор западно од Сомбора. Ово мишљење прихватили су и Петковић 1955: 194, и Зиројевић 1984: 135. Уп. Поповић 1952: 73–74.

⁵⁹ Ивић 1929: 211–212; Поповић 1939: 161, 248, 258; Поповић 1952: 24; Лебл 1960: 497; Самарцић 1993: 259–260; Ђирковић 1997: 75–76; Лемајић 2006: 102; Крстић 2014: 64, 80.

⁶⁰ Стојановић V: 24, бр. 7432.

⁶¹ У литератури се може наћи и тврдња да је манастир био посвећен Преображењу Господњем: Ивановић 1861: 134–135; Csirics 1896: 219; Поповић 1952: 73–74.

Сеоске цркве у Бачкој, као и оне у Срему, биле су током периода османске владавине махом врло скромне грађевине, начињене од плетара облепљеног блатом или од дрвета, покривене шиндром, трском или сламом. О мрежи парохија може се стећи само ограничена представа на основу попова убележених у османским пописним дефтерима. На пример, у првом попису Сегединског санџака, насталом око 1551. године, у нахији *Бачка међа* пописана су 83 насеља са 688 лица у 417 харачких кућа. Од тога, свештеници су уписани у свега 10 насеља.⁶² У исто време, у Тителској нахији било је 27 насеља (три села су се налазила на левој обали Тисе, у Банату), са укупно уписаним 351 лицем у 316 пореских кућа. Свештена лица су уписана у 11 насеља Тителске нахије (од тога, у два насеља на банатској обали Тисе).⁶³ Као што се види, распоред свештених лица није био равномеран, а највише су били концентрисани у јужним деловима Бачке и Тителске нахије, у близини Дунава и Тисе. У вароши Тител, на пример, живела су у то време тројица свештеника, а у вароши Куждин, која се налазила између Ковиља и Каћа, њих двојица. У Ковиљу је у истом попису убележен један, а у Каћу два попа, као и калуђер Никодије. Три калуђера уписана су и у селу Ергиш (између Госпођинаца, Жабља и Ђурђева).⁶⁴ Попис показује да су поједини свештеници били имућнији, односно поседовали су већа стада оваца. Такође, занимљиво је приметити да се у дефтеру за калуђере наводи да су ожењени, односно да се бележе на исти начин као и старешине породица које су биле порески обвезници. Због тога се поставља питање да ли се ради о бележењу њиховог статуса пре монашења, или о чисто техничкој одредници која има фискалну сврху. Парохијски свештеници у Бачкој, забележени у овом и каснијим османским пописима из друге половине XVI века, носили су и народна и календарска имена.

Попис настао две деценије касније показује повећање броја православних свештеника у неким крајевима Бачке, што је повезано са наставком процеса насељавања Срба на тим просторима. С друге стране, дошло је до смањивања броја свештеника у другим, посебно градским насељима. У дефтеру Сегединског санџака из 1570. године свештеници су забележени у укупно 75 насеља,⁶⁵ али од вароши само у

⁶² По два свештеника уписана су у селима Сирнина (Сирњево код Србобрана) и Кенде (код Челарева), а по један свештеник у селима Чеб (данашње Челарево), Гложан, Кисач, Сугало (између Футога и Бачког Петровца), Сенкираљ (између Апатина и Сонте), Арањаш (код Апатина) и у селу несигурно транскрибованог имена Ижиканица. Свештеник је уписан и у напред поменутом селу Будиновци/Бела Црква, што, осим самог топонима, такође сведочи о постојању храма у том насељу: Ђурђево, Зиројевић 1988: 19, 24–26, 29–31, 35–36, 39.

⁶³ У Ченти један калуђер и у Горњој Сиги код Перлеза један поп и један калуђер: Ђурђево, Зиројевић 1988: 55–56.

⁶⁴ По један свештеник уписан је и у селима Сентиван (Шајкаш), Чичево (између Госпођинаца, Жабља и Ђурђева), Ново Село (код Жабља) и Миклошевци (код Ковиља): Ђурђево, Зиројевић 1988: 44–47, 49–50, 52, 56.

⁶⁵ Тител, Надаш (код Надаља), Госпођинци, Вилово (двојица), Сенпетар (код Чуруга), Краљевци (у околини Ковиља), Ергиш, Каћ, Фелдвар (Бачко Градиште), Петровци (Бачко Петрово Село), Сента (било их је двојица), Бела (код Радичевића, западно од Бечеја), Песер (код Аде), Фекетић, Визеш/Марковци (западно од Б. Петровог Села), Сенмартон (између Сомбора и Пригревице), Сенкираљ, Доње Сантово (код Пивница), Вепровац (сада Крушчић), Сивац, Будиновци/Бела Црква, Прваница (између Стапара и Сивца), Облица (код Стапара), Кишсонте (Сонта), Нађарнад (код Пригревице и Свилојева), Телекхаз (Телечка), Удвар (негде између Колута и Сомбора), Горњи

Баји и Тителу, где је уместо ранија три био један поп. Северно од Баје и Сегедина, српска насеља била су ретка и раштркана, али и у њима такође налазимо православне свештенике.⁶⁶ Ипак, треба имати у виду да изричито навођење одређених лица као попова у дефтерима не искључује могућност да су и неки други свештеници живели у тим и другим бачким насељима, али да из неког разлога нису били уписани као такви. На пример, у већ помињаној вароши Куждин 1570. године није уписан ниједан поп (за разлику од дефтера насталог око две деценије раније, када су уписани попови Лазар и Димитрије).⁶⁷ Међутим, из једног записа сазнајемо да је 1572/73. године протопоп Павал писао „душепољезну“ књигу псалтир са последовањем, у „месту Куждину, близу велике реке Дунавске, тако рећи на обали“.⁶⁸ Сасвим је могуће да је овај свештеник идентичан са једним од тројице куждинских житеља са именом Павле, уписаним у дефтер две године раније.⁶⁹

Са друге стране, пак, постоје и обрнути процеси, напуштања села и нестанка и свештеника из њих, заједно са свим другим становницима. Тако у првом османском попису око 1550. године Кисач има свештеника по имену Стојан, који је ожењен, а у неколико џизијских кућа пописане су мушке главе и та домаћинства су држала и овце.⁷⁰ Две деценије доцније, Кисач је пустара, за кога се у том пописном дефтеру наводи да је некад било село, али пошто становништво није имало довољно земље за бављење пољопривредом, одселило се у суседна села. Међутим, за становништво двају суседних села било је довољно обрадиве површине и ливада, па тада они обрађују земљу Кисача и плаћају приходе господару, тј. сегединском санџакбегу чијем хасу је

Сенкираљ (сада Кљајићево), Грегоровци (између Сомбора и Светозара Милетића), Сентиван (Пригревица), Леповци (Лапшевици, били су између Апатина, Сонте и Стапара), Телекиван (негде око Светозара Милетића), Париш (у околини Чонопље), Чипеш (негде северно од Сомбора), Гаја (јужно од Пригревице), Доња Добра (Гајдобра), Доња Менда (код Бачке Паланке и Младенова), Велики Кер (Змајево), Кирта (између Гложана и Бачког Петровца), Доњи Крстур, Теташи (оба код Бачке Паланке), Мартинце (код Плавне), Бегеч, Гложан, Визић (између Футога, Бегеча и Гложана), Сиринда/Обровац (Обровац), Доња Синга (негде између Бача и Гајдобре), Надашкирте (у околини Кулпина), Алпар (између Кисача, Футога и Б. Петровца), Тамана (североисточно од Б. Паланке), Кенде, Берефала (код Товаришева), Кучмин (у околини Кулпина), Ривица (код Бачког Јарка), Средња Тарана (између Деспотова и Савиног Села), Торжа (Савино Село), Сенмихаљ (између Кулпина и Силбаша), Крстур (Руски Крстур), Врбас, Кишдобра (око Куле и Врбаса), Оџаци, Омравица (Стара Моравица), Храстина (Растина), Естер (између Каћмара и Риђице), Мадараш, Горње Сантово (Сантово), Бикић (сада Бачбокод), Боршод (Бачборшод), Чатал Килиса/Тарнок (Чатаља) и Баја: Káldy-Nagy 2008: 24, 29, 31, 36, 138–140, 142, 143, 148, 161, 166, 175, 183–185, 189, 190, 196–199, 201, 203–207, 209, 214, 221, 223, 232, 234, 237, 257, 259–262, 265, 268–274, 276, 278, 287, 290, 295, 301, 302, 304, 311, 315, 325, 327, 329, 334–336, 338, 342. Три попа у Колуту, судећи по именима и верском саставу становништва, највероватније су католички свештеници: *Ibidem*, 235.

⁶⁶ Попис из 1570. године бележи по једног попа у насељима Донад (код Сентеша), Шагод (код Шикешда, северно од Баје), Матехаз (источно од Баје), Чесапа/Јанковац (Јаношхалма) и Иштванмеђе (код Баје): Káldy-Nagy 2008: 60, 114, 139, 162, 167–168, 174.

⁶⁷ Ђурђевић, Зиројевић 1988: 46.

⁶⁸ Момировић 1993б: 210.

⁶⁹ У питању су били Павле Јован, син Аврама, Павле Дамјан, син Тодора и Павле Мариница (или Маринић): Káldy-Nagy 2008: 333–334.

⁷⁰ Ђурђевић, Зиројевић 1988: 24.

Кисач припадао.⁷¹

Посебно занимљив је случај Суботице. Наиме, ако се анализира попис суботичке нахије из 1570. године, имена људи који насељавају околину Суботице готово искључиво су Срби, односно носе словенска имена, извесно српска.⁷² Свега нешто око декаду касније турски попис помиње скоро без изузетка српска имена и презимена као становнике Суботице. Постоји чак и кнез по имену Мата Радосав. Пазарни дан је у Суботици, по овом дефтеру, био петак, а вашари, односно панађури, су одржавани на дан Светог Стефана (27. децембар), Крстовдан (14. септембар) као и на Лазареву суботу.⁷³ Свештеника нема ни у једном од тих пописа, али, недуго након протеривања Турака, већ 1726. године постоји православна црква у Суботици (данашњи храм Вазнесења Господњег), а у једном протоколу из 1744. године спомиње се да постоје стара и нова црква. Према Иштвану Ивањију, сасвим је могуће да су Срби далеко пре храма из 1726. године имали своју цркву у Суботици, те да су стари причали како је стара црква била плаве боје и покривена даскама.⁷⁴ Иако директних савремених извора нема, може се претпоставити да је нека црква подигнута у позније османско доба или свакако након пописа из друге половине XVI века, те да је то стара црква на коју се односи поменути запис из протокола, али недостатак извора спречава да се детаљније упусти у ову проблематику. Осим тога, у Суботицу се 1687. године населио и знатан број Срба из Баната, тако да стари храм можда треба тражити управо у позном османском добу.⁷⁵

У поменику манастира Раче из XVII века постоји неколико занимљивих помена свештеника у Бачкој, па се тако у Риђици помиње презвитер по имену Маил, презвитер Радован се спомиње да је из Обровца, Кончин уписан само да је из Бачке, и такође је презвитер. Свештеник по имену Добросав је био са Келебије, док је из Бајмака (Бајмок) био презвитер по имену Нинко. Иван је био свештеник у Стапару. Неки Јован је уписан у овом поменику да је из Кера, што је додуше топоним који се среће диљем Угарске, али би се могло претпоставити да упућује на Змајево.⁷⁶ У истом поменику занимљив је и навод монахиње Марте, која се тада налазила у Чантавиру, али и монахиње Евгеније из „Раче бачке“ како је наведено.⁷⁷ Разлог због којег су се речене монахиње тамо затекле или живеле није јасан. Да ли су побегле пред Турцима и населиле се у Бачку, или су боравиле при неком ишчезлом храму тешко је и претпоставити.

Смањивање броја свештеника у градским насељима Бачке је разумљиво, јер су она временом све више добијала муслимански карактер. Због досељавања муслимана

⁷¹ Káldy-Nagy 2008: 254–255.

⁷² Káldy-Nagy 2008: 138–151.

⁷³ Halasi-Kun 1964: 19–20.

⁷⁴ Iványi 1892: 325; Протић 1931.

⁷⁵ Поповић 1952: 152–153. Иако није директна потврда, постоји привилегија од 12. новембра 1700. године издата Србима у Суботици. Могуће је свакако да се односи на популацију дошлу након 1690. године, будући да се односи на све Србе тамичке и поморишке војне границе, али се каже да важи исто и за Суботицу. Свакако сведочи да је концем турске владавине српска популација у Суботици била значајна, Историјски архив Суботица (ИАС), ф. 164/2.

⁷⁶ Јовановић 2005: 446–47а.

⁷⁷ Јовановић 2005: 366.

и исламизације варошких хришћана број муслиманских махала по бачким градовима се повећавао, док су хришћански џемати у њима бивали све безначајнији.⁷⁸ Осим у градовима, исламизација на простору Бачке под османском влашћу била је занемарљива појава,⁷⁹ на шта је свакако значајно утицала пастирска делатност Православне Цркве. Међу ретким изворима за верски живот српског становништва у Бачкој под османском влашћу су и манастирски поменици, пре свега Крушевски, затим Рачански, Крушедолски, Пећки катастиг, Врднички и други, у којима су забележени приложници из бројних бачких насеља, у неким случајевима, као нпр. у Рачанском поменику, оба пола.⁸⁰ У истом том извору се сазнаје да су рачански монаси долазили у Бачку и добијали речену помоћ, па се тако наводи да је 1650/1651. године монах и проигуман Иларин био у Бачкој, а да је 1651/1652. године, пак, ту боравио монах Арсеније. О оба боравка сачувани су кратки записи на листовима самог поменика.⁸¹

Да закључимо, период османске владавине у Бачкој за Православну Цркву и њене вернике био је тешко време бременито многим проблемима, па и страдањима, нарочито током ратова вођених од краја XVI и током XVII столећа.⁸² Ипак, Српска црква и њен народ су током тог периода успели да се укорене у Бачкој и сачекају ново доба под хабзбуршком влашћу, које је донело другачије изазове, али и могућности.

Необјављени Извори:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) İstanbul, *Tapu Tahrir Defterleri (TTD)* 572 (опширни пописни дефтер Сегединског санџака за 1578. годину).

Историјски архив Суботица (ИАС) ф-164/2.

Magyar nemzeti levéltar országos levéltára Budapest, *Diplomatikai levéltar*.

Објављени извори:

Димитријевић, С. „Грађа за српску историју из руских архива и библиотека“, *Споменик Српске краљевске академије*, 53, 1922, 1–329.

Ђурђевић, Б. Зиројевић, О. „Опширни дефтер Сегединског санџака“, *Мешовита грађа (Miscellanea)*, 17–18, 1988, 7–80 (прештампано у: Zirojević О., *Turci u Podunavlju*, II, Pančevo:

⁷⁸ Velics 1890: 145–146; Steltzer 1885: 15, 17, 22, 27; Halasi-Kun 1964: 18–22, 24–28, 35–38, 48–50; Ђурђевић, Зиројевић 1988: 13–14, 44–45; Зиројевић 1993: 133–135; Káldy-Nagy 2008: 137, 161, 181–182, 249–251, 325; Чолић 1989: 91; Evlija Čelebi 1979: 528–539; Поповић 1952: 74, 150, 152, 156; Ђурђевић, Лебл 1960: 187; Петровић 1967: , 96, 100–104; Зиројевић 1975: 113–115; Зиројевић 1976: 118; Ђирковић 1996: 81; Hegyi 2001: 472–479; Hegyi 2007: 907–909; Стојковски 2010: 187–188; Крстић 2014: 63, 68–76.

⁷⁹ Око 3% сеоског становништва на подручју Бачке 1578. године чинили су муслимани. Њихова популација била је делом састављена од Турака и Татара, а делом, нарочито у мешовитим муслиманско-хришћанским селима, од новоисламизованих домаћих житеља: Halasi-Kun 1964: 4–54, 67–72; Крстић 2014: 63.

⁸⁰ Новаковић 1875: 122–152; Магић 1931: 447–455; Магић 1932: 72–79, 418–422; Томић–Војкулеску 1996: 17–21; Јовановић 2005: 55а–57б, 63а, 68а, 81а, 82а, 83б, 84б, 86б, 87б–88а, 99б, 102а, 102б, 103б, 109а, 110а, 112а, 117б, 123б–125а, 126а–126б; 143а, 159б, 161а–161б, 162б, 174а, 176б, 184а, 198а, Новаков 2017.

⁸¹ Јовановић 2005: 124б, 200б.

⁸² Стојановић I: 251, 257, 266, 272, бр. 868, 894, 940, 966, 967; Fermeđžin 1892: 509–510; Барјактаревић 1932: 352–357; Ивић 1929: 210–212, 453; Грујић 1939: 387–388; Поповић 1939: 161, 248, 257–259; Радонић 1950: 279–282; Поповић 1952: 22–24, 29–30; Лебл 1960: 497, 499, 502; Самарџић 1993: 259–260; Крстић 2014: 63–64.

- Istorijski arhiv, 2009, 203–269).
- Зиројевић, О. „Најранији турски попис Титела“, *Зборник Матице српске за историју*, 47–48, 1993, 133–136.
- Ивић, А. „Неколико ћирилских споменика из XVI и XVII века“, *Vjesnik kraljevskoga hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva*, XV/2, 1913, 92–103.
- Јовановић, Т. *Поменик манастира Раче*, Бајина Башта: Фондација Рачанска баштина, 2005.
- Костић, П. „Документи о буни смедеревског епископа Павла против потчињавања Пећке патријаршије архиепископији Охридској“, *Споменик Српске краљевске академије*, 56, 1922, 32–39.
- Красић, В. „Манастир Грабоваци у Будимској епархији“, *Летопис Матице српске*, 127, 1881, 58–79.
- Матић, Св. „Катастиг пећки 1660–1666“, *Гласник историјског друштва у Новом Саду*, 4, 1931, 447–455; 5, 1932, 72–79, 418–442.
- Момировић, П. *Сѣтари срѣски зайиси и најѣйиси из Војводине*, I, Нови Сад: Матица српска, Покрајински завод за заштиту споменика културе, 1993.
- Н. Н., „Сердскій монастыри I. Общежителный Св. Воведенскій Монастырь Бодѣаны, у дѣцезы Бачкой“, *Сердске лѣтописи*, 9, 1827, 1–11; *Сердске лѣтописи*, 11, 1827, 5–28.
- Новаковић, С. „Српски поменици XV–XVIII века“, *Гласник Српској ученој друштва*, 42, 1875, 1–152.
- Стојановић, Љ. *Сѣтари срѣски зайиси и најѣйиси*, I–VI, Београд: Српска краљевска академија, 1902–1926.
- Томић, М. Војкулеску, М. *Поменик манастира Крушегола*, Београд: САНУ, Народна библиотека Србије, Матица српска, 1996.
- Evlija Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, prevod i komentar H. Šabanović, Sarajevo: Veselin Masleša, 1979.
- Fermendžin, E. *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925. usque ad annum 1752, Zagrabiae: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium*, 1892.
- Káldy-Nagy, Gy. *A Szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben, Dél-Alföldi évszázadok 24*, Szeged: Csongrád Megyei Levéltár, 2008.
- Káldy-Nagy, Gy. *Szegedi török számadáskönyvek az 1585-1588-as és az 1670-es évekből*, Szeged: Csongrád Megyei Levéltár, 2002.
- Lászlófalvi Velics, A. Kammerer E., *Magyarországi török kincstári defterek*, I–II, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, Athenaeum, 1886–1890.
- Ludovici Tuberonis Dalmatae Abbatis, *Commentarii de temporibus suis*, ed. V. Rezar, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001 (превод: Ludovik Crijević Tuberon, *Komentari o mojem vremenu*, uvodna studija i prijevod V. Rezar, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001).
- McGowan, B. *Sirem sancağı mufassal tahrir defteri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.
- Mihalyi de Apşa, I. *Istoria comitatului Maramureş. Diplome maramureşene din secolele XIV și XV*, I, Sighet: Tipografia lui Mayer și Berger, 1900; Cluj-Napoca: Editura Dragoș Vodă, 2009⁴.
- Steltzer, F. „Bácskai adatok a török defterekben“, *A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat évkönyve*, I/3–4, Zombor 1885, Subotica 2009², 14–27.
- Szabó, I. *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből*, Budapest: Akadémiai kiadó, 1954.
- Thúry, J. *Török történetírók*, I, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1893.

Литература:

- Барбулеску, И. *Румуни ѿрема Србима и Бујарима, нарочитио с ѿољедом на ѿишјање Македонских Румуна*, Београд: Задужбина Илије М. Коларца, 1908.

- Барјактаревић, Ф. „Естерхазијеви турски списи о Југославији, нарочито о Бачкој (поч. XVII века)“, *Гласник Историјској друштва у Новом Саду*, 5, 1932, 343–357.
- Вуковић, С. „Јоаникије“, у: Ч. Попов (ур.), *Српски биографски речник 4 (И–Ка)*, Нови Сад: Матица српска, 2009, 414.
- Вуковић, С. *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд, Подгорица, Крагујевац: Евро, Унирекс, Каленић, 1996.
- Грујић, Р. „Духовни живот“, у: Д. Поповић (ур.), *Војводина I. Од најстаријих времена до Велике сеобе*, Нови Сад: Историјско друштво у Новом Саду, 1939, 330–414.
- Грујић, Р. „Један папски инквизитор XV века у Војводини“, *Гласник Историјској друштва у Новом Саду*, 4, 1931, 437–440.
- Давидов, Д. *Споменици Будимске епархије*, Београд: Просвета, Републички завод за заштиту споменика културе, Балканолошки институт САНУ, Нови Сад: Матица српска, 1990.
- Динић-Кнежевић, Д. „Словенски живаљ у урбаним насељима средњевековне јужне Угарске“, *Зборник Мајице српске за историју*, 37, 1988, 7–42.
- Ђере, З. „Од Мохачке битке до смрти цара Јозефа II“, у: П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, Београд: Слио, 2002, 184–379.
- Ђере, З. „Скица промена етничког састава становништва на тлу данашње Војводине 1526–1910. године“, *Истраживања*, 15, 105–123.
- Ђурђевић, Б. Лебл, А. „Срем, Бачка и Банат“, у: *Историја народа Југославије. Књига друга: Од почетка XVI до краја XVIII века*, Београд: Просвета, 1960, 168–195.
- Ердујчељи, М. *Историја Новог Сада*, Нови Сад: Издавачка књижарница и штампарија А. Пајевића, 1894.
- Зиројевић, О. „Турска владавина (1526–1699)“, у: С. Гавриловић (ур.), *Шајкашка. Историја, I*, Нови Сад: Матица српска, 1975.
- Зиројевић, О. „Турска утврђена места на подручју данашње Војводине, Славоније и Барање“, *Зборник за историју Матице српске*, 14, 1976, 99–143.
- Зиројевић, О. „Управна подела данашње Војводине и Славоније у време Турака“, *Зборник за историју Матице српске*, 1, 1970, 11–26.
- Зиројевић, О. *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд: Историјски институт, Народна књига, 1984.
- Ивановић, П. „Нешто из прошлости вароши Баје“, *Србски Лѝтописъ*, 103/1, 1861, 131–135.
- Ивић, А. *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања потиско-поморишке границе (1703)*, Нови Сад: Матица српска, 1929.
- Јовановић, М. *Српски манастири у Банату*, Београд: Драганић, Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика културе, 2000.
- Калић-Мијушковић, Ј. *Београд у средњем веку*, Београд: Српска књижевна задруга, 1967.
- Крстић, А. „Бачка под османском влашћу“, у: М. Матицки и В. Јовић (ур.), *Бачка кроз векове: слојеви култура Бачке*, Зборник радова, Београд: Вукова задужбина, 2014, 55–86.
- Крстић, А. „Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу и његовој породици“, *Иницијал. Часопис за средњевековне студије*, 1, 2013, 161–185.
- Кулић, Б. Срећков, Н. *Манастири Фрушке горе*, Нови Сад: Прометеј, Покрајински завод за заштиту споменика културе, 1994.
- Лебл, А. „Срем, Бачка и Банат од устанка до Велике сеобе“, у: *Историја народа Југославије. Књига друга: Од почетка XVI до краја XVIII века*, Београд: Просвета, 1960, 496–508.
- Лемајић, Н. *Српска елита на прелому епоха*, Сремска Митровица: Историјски архив Срем, Источно Сарајево: Филозофски факултет, 2006.
- Матић, В. „Стара црква манастира Ковиља“, *Зборник за ликовне уметности Матице српске* 12, 1976, 155–166.

- Медаковић, Д. *Свети Гора фрушкојорска*, Нови Сад: Прометеј, 2007.
- Момировић, П. „Прилог историји манастира Ковиља“, *Саопштења Републичког завода за заштитиу сџоменика културе*, 25, 1993, 209–218.
- Момировић, П. *Манастир Бођани*, Бођани 1980.
- Новаков, Д. *Имена Поменика манастира Крушедола*, Београд: Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 2017.
- Петковић, В. *Прејлед црквених сџоменика кроз џовесницу срџског народа*, Београд: Српска академија наука, 1955.
- Петровић, Ђ. „Прилог историји Бачке у XVI веку“, *Зборник за друшћивене науке Мајице срџске*, 48, 1967, 95–105.
- Поповић, Д. „Војводина у турско доба“, у: Д. Поповић (ур.), *Војводина I. Од најстаријих времена до Велике сеобе*, Нови Сад: Историјско друштво у Новом Саду, 1939, 145–300.
- Поповић, Д. *Срби у Бачкој до краја осамнастџој века (истџорија насеља и сџановнишћива)*, Београд: Српска академија наука, 1952.
- Протић, М. *Субојичка Срџска џравославна црква: џезини свешћеници, џакони и учитељи од 1710–1931. џодине : са џорџретџима – џилог истџорији Субојице*, Суботица: Штампарџија и цинкографџија Фишер и Краус, 1931.
- Радојичић, Ђ. Сп. „Јужнословенско-руске културне везе до почетка XVIII века“, *Зборник Мајице срџске за књижевност и језик*, XIII/2, 1965, 261–309.
- Радонић, Ј. *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд: Српска академија наука, 1950.
- Самарџић, Р. „Срби у ратовима Турске до 1683.“, у: Р. Самарџић (ур.), *Истџорија срџског народа*, III–1, Београд: Српска књижевна задруга, 1993, 117–424.
- Спремић, М. „Породица Јакшић у Банату“, у: М. Матицки (ур.), *Банати кроз векове. Слојеви култура Баната*, Зборник радова, Београд: Вукова задужбина, 2010, 33–63.
- Стојковски, Б. „Византијски манастири у средњовековној Угарској“, у: Д. Бојовић (ур.), *Православно монашћиво*, Тематски зборник, Ниш: Центар за црквене студије, 2019, 115–137.
- Стојковски, Б. „Суботица под османском управом“, *Раг Музеја Војводине*, 52, 2010, 185–190.
- Стојковски, Б. *Цар Јован Ненаг: живог, дело и наслеђе Црног Човека*, Будимпешта: Српски институт, Нови Сад: Филозофски факултет, Суботица: Историјски архив, 2018.
- Стошић, Љ. *Манастир Бођани*, Нови Сад: Платонеум, 2011.
- Тричковић, Р. „Српска црква средином XVII века“, *Глас Срџске академије наука и уметности*, 320, Одељење историјских наука, књ. 2, 1980, 61–164.
- Ђирић, И. „О бачким епископима пре сеобе“, *Гласник Истџоријског друшћива у Новом Саду*, 2, 1929, 407–408.
- Ђирковић, С. „Истџорија Сомбора (III). Смењивање царстава“, *Дометџи*, 84, 1996, 65–82; „Истџорија Сомбора (IV). Средиште нахије: стара паланка Сомбор“, *Дометџи*, 90–91, 1997, 69–83.
- Ђирковић, С. „Кретања према северу“, „Српски живаљ на новим огњистима“, у: Ј. Калић (ур.), *Истџорија срџског народа*, II, Београд: Српска књижевна задруга, 1982, 314–329, 431–444.
- Ђирковић, С. „Сеобе српског народа у Краљевину Угарску у XIV и XV веку“, у: Д. Ранковић и Р. Самарџић (ур.), *Сеобе срџског народа од XIV до XX века. Зборник радова џосвећен џирисћаџодишћива сеобе Срба*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1990, 37–46.
- Чолић, Љ. „Прилог изучавању историје Сомбора на основу два турска дефтера из XVI века“, *Зборник Мајице срџске за истџорију*, 39, 1989, 91–100.
- Bálint, S. „Palánk“, *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1960–1962, 147–160.
- Barta, G. „A Forgotten Theatre of War 1526–1528 (Historical Events Preceding the Ottoman–Hungarian Alliance of 1528)“, in: G. Dávid and P. Fodor (ed.), *Hungarian–Ottoman Military and Diplomatic*

- Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*, Budapest: Eötvös Loránd University, 75–130.
- Blazovich, L. *Szeged rövid története*, Szeged: Csongrád megyei levéltár, 2007.
- Borovszky, S. „A nagylaki uradalom története”, *Értekezések a történeti tudományok köréből*, 18, Budapest, 1900, 1–50.
- Csánki, D. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, II, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1894.
- Csirics, M. „A görög keleti szerb egyház története”, in: *Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája*, II, Zombor: Bács-Bodrogh vármegye közönség, 1896, 209–223.
- Engel, P. *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary 895–1526*, London – New York: I. B. Tauris, 2005.
- Filipașcu de Dolha și Petrova, A. *Istoria Maramureșului*, București: Universul, 1940; Baia Mare: Gutinul, 1997².
- Halasi-Kun, T. „Sixteenth-Century Turkish Settlements in Southern Hungary”, *Bulleten*, XXVIII/109, Ankara, 1964, 1–72.
- Hegyí, K. „Bács: a Balkan-Turkish Town in Hungary”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 54/4, 2001, 471–483.
- Hegyí, K. *A török hódoltság várai és várkatonasága*, II, Budapest: História, MTA Történettudományi Intézete, 2007.
- Iványi, I. *Szabadka szabad királyi város története. Rész. 2*, Szabadka: Bittermann József könyvnyomdájából, 1892.
- Krstić, A. „Which Realm Will You Opt for? – Serbian Nobility between the Ottomans and the Hungarians in the 15th Century”, in: S. Rudić and S. Aslantaş (eds.), *State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule*, Belgrade: The Institute of History, Yunus Emre Enstitüsü Turkish Cultural Centre Belgrade, 2017, 129–163.
- Magina, A. „Milica Belmužević: l’histoire d’une noble dame du XVIe siècle”, *Inicijal. Časopis za srednjovekovne studije*, 2, 2014, 145–162.
- Magina, A. „Un nobil sârb în Banatul secolului al XV-lea: Miloș Belmužević”, *Analele Banatului, Serie nouă, Arheologie – istorie*, 18, 2010, 135–142.
- Marjanucz, L. „Szeged török kor végi népességének kérdéséhez”, *Acta Universitatis szegediensis. Acta Historica*, 133, 2011, 41–49.
- Țeicu, D. *Die Ekklesiastische Geografie des Mittelalterlichen Banats*, București: Editura Academiei Române, 2007.
- Vass, E. „A szegedi és csongrádi nahije 1548. évi török adóösszeírása”, *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*, 3, 1979, 5–80.
- Von Hammer-Purgstall, J. *Historija turskog (Osmanskog) carstva*, prir. N. Smailagić, Zagreb: Nerkez Smailagić, 1979.
- Zirojević, O. „Posedi fruškogorskih manastira“, u: ista, *Turci u Podunavlju*, II, Pančevo: Istorijski arhiv, 2009, 89–178 (prvo izdanje: Novi Sad: Pokrajinski завод за заштиту spomenika kulture, 1992).

ALEKSANDAR KRSTIĆ
Institute of History, Belgrade

BORIS STOJKOVSKI
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

DIOCESE OF BAČKA UNDER THE OTTOMAN RULE

Summary

In this paper, the authors examine the region of Bačka and the ecclesiastical relations on its territory from the late medieval period until the end of the Ottoman Rule in 1699. The chronology of the bishops and archbishops (metropolitans) of Bačka and Segedin (Szeged) is also provided, with some corrections of the well-known timeline of these high ecclesiastical figures. The Monasteries of Bođani, Kovilj and Batmonostor are also described, alongside a detailed observation on their creation and early history. The authors also tried, on the basis of the very scarce source material, to reconstruct cultural and economic life of these monasteries, as well as their social role. In the paper for the first time the original Ottoman document about Kovilj monastery is presented, as well as some other unpublished source material in Latin. Furthermore, there is a thorough analysis of the network of churches and parishes, as well as the priests in the towns and villages of Bačka in the Ottoman period with some new assumptions about lesser known Orthodox priests and temples in this region.

Keywords: Diocese of Bačka, Serbian Orthodox Church, Hungary, Middle Ages, Ottoman rule.